

ВІДГУК

**офіційного опонента докторки історичних наук, професорки
Рижевої Надії Олександрівни
на дисертацію Саричева Вячеслава Дмитровича на тему:
«Розвиток суднобудування запорозького козацтва в XVI–XVIII ст.»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії
за спеціальністю 032 – Історія та археологія,
галузь знань – 03 Гуманітарні науки**

На сучасному етапі суспільного розвитку в Україні актуалізується потреба в розробці істориками-професіоналами пріоритетних напрямів наукових досліджень, пошуку нових методологічних підходів. Докорінна зміна акцентів науково-теоретичного аналізу історії, поєднання глобальної й національної трансформації вможливорює дослідження тих проблем матеріальної культури українського Раннього Модерну, що раніше були характеризовані фрагментарно.

У контексті зазначеного безумовно значущою стає запропонована В. Д. Саричевим тема дослідження. На наш погляд, осмислення результатів суднобудування запорозького козацтва в XVI–XVIII ст. як галузі економіки, що формувалась на традиціях минулого й зазнавала постійного розвитку та розширення функцій, пов'язаних з адаптацією людини до навколишнього середовища, набуває в останні десятиліття перспективи історичної парадигми. Поглиблене вивчення такої проблематики, попри самостійну наукову цінність, є важливим засобом для більш глибокої інтеграції історії України за всіма акцентами у світову.

Дисертація В. Д. Саричева побудована за проблемно-хронологічним принципом та складається зі вступу, трьох розділів (14 підрозділів), висновків, списку використаних джерел та літератури (402 позиції), а також 24 додатків. Загальний обсяг дисертації – 222 сторінки.

У вступі дисертант обґрунтовує актуальність теми, розкриває її зв'язок із науковими темами і програмами, визначає об'єкт і предмет дослідження, хронологічні і територіальні межі роботи, її методи, окреслює наукову

новизну і практичне значення та наводить решту обов'язкових кваліфікаційних вимог до вступної частини дисертації (С. 16–19).

Конкретне визначення об'єктно-предметного поля дисертації має важливе значення для розуміння тих дисциплінарних і проблемних контекстів, у межах яких формується й досягається мета, а також завдання роботи. Окрім того, воно значною мірою підтверджує, що дисертант прагнув вибудувати дисертацію на міждисциплінарних засадах.

Слід підкреслити відсутність в історіографії з дотичної проблематики комплексних праць, які б системно розкривали заявлену проблему.

Перший розділ присвячено історіографії, джерелам та методам дослідження. Відповідно до поставленої мети історіографічні розробки проведено за проблемно-хронологічним принципом (С. 21–40). Здійснений аналіз літератури свідчить: по-перше, про належну обізнаність В. Д. Саричева з історіографічними працями за визначеною проблематикою. Дослідник вважає, що «історія наукового вивчення проблеми бере свій початок з 60-рр. XVIII ст.» (С. 22). Наявний наголос слід визнати своєрідною традицією багатьох українських науковців (за всіма напрямками та проблематикою досліджень) – спиратися на історіографічні розробки, починаючи з «так званої дореволюційної історії» з подальшим викладенням матеріалу у хронологічній послідовності імперської історії. На наш погляд, нагальною проблемою сучасного українського наукового загалу, по-перше, є широке обговорення методологічних підходів до аналізу історіографічних векторів із напрацювання культури з науково-коректним включенням до неї загальносвітових надбань. По-друге, включення закордонних історіографічних напрацювань не має стати своєрідною «даниною часу», відповідно до якої триватиме схематичне використання робіт певних авторів.

Можна погодитися з авторськими акцентами В. Д. Саричева, щодо визначальних рис радянської історіографії, а саме: з «успадкованим із попередніх часів розглядом проблеми в контексті історії Росії» та наголосом

на наявності в сучасних російських виданнях викладення історії українського суднобудування за «усталеними підходами» попередніх часів (С. 27–30).

Дисертант проаналізував роботи вітчизняних наукових авторитетів кінця XX – початку XXI ст. із досліджуваної проблематики: В. Брехуненка, Д. Вирського, Н. Гаврилюк, Д. Кобалії, В. Нефедова, М. Остапенка, Н. Рижевої, В. Сергійчука, І. Сапожнікова, Г. Шаповалова й деяких інших та звернув увагу на збільшення кількості праць, виконаних за даними археологічних досліджень. Їх розгорнутий аналіз дозволяє інтегрувати інформативні і методологічні потужності історіографічного поля України. Водночас дисертантом досить переконливо обґрунтовано висновок, що «загалом, стан наукового вивчення питання розвитку суднобудування запорозького козацтва в XVI–XVIII ст. можна схарактеризувати як недостатній» (С. 39).

Дисертація В. Д. Саричева базується на обсяжній джерельній базі, зокрема на матеріалах з архівів України та Російської Федерації. Залучено документи й матеріали Центрального державного історичного архіву України, м. Київ, (ЦДІА), Державного архіву Миколаївської області, Наукового архіву Національного заповідника «Хортиця», Російського державного архіву Військово-Морського флоту. Значна частина з запроваджених до наукового обігу джерел подається за новими акцентами сучасності, що дозволило комплексно дослідити основні напрямки технічної еволюції козацького суднобудування XVI–XVIII ст. Відповідно до запропонованої періодизації для виявлення конструкційно-технічних особливостей козацького суднобудування проаналізовано інформаційний потенціал писемних, зображувальних художньо-мистецьких, графічно-конструкторських джерел та пам'яток підводної археології. Найбільш інформативними джерелами, вважає дисертант, стали групи зображувальних графічно-конструкторських і матеріальних джерел (С. 47–53). Візуалізація останніх презентована В. Д. Саричевим у додатках. Проте, на наш погляд, не завжди доречно авторська концепція фіксації в другому підрозділі значної

кількості графічно-конструкторських джерел без аналізу динаміки організаційно-технічної діяльності козацтва. Мабуть, цілком достатніми були б посилання на додатки в наступних розділах, що й зробив автор дисертації у процесі характеристики козацького суднобудування в контексті певного часового історичного полотна.

У дисертації методологія дослідження вибудовувана за певними шаблонами, що традиційно використовуються авторами кандидатських дисертаційних (доктор філософії) робіт (С. 53–56).

У *другому* розділі автор відповідно до поставленого завдання – дослідити походження й особливості суднобудування запорозького козацтва – здійснив своєрідну наукову реконструкцію за декількома напрямками: за історичною ретроспективою розглянуто суднобудування в контексті адаптації до конкретних природно-географічних, соціально-економічних та інших чинників (реалії часу локалізовано на підставі археологічних і писемних джерел); визначено процеси еволюції козацького човна у XVI–XVII ст. Предметне висвітлення специфіки суднобудування як галузі економіки запорозького козацтва та військового сегмента зумовило, на думку автора, розгорнуто висвітлити етимологію терміна «чайка». Потрібно визнати певні історико-лінгвістичні напрацювання щодо цього поняття, саме тому їх узагальнення вимагало від В. Д. Саричева наукової систематизації та аналізу широкого кола різнопланових за змістовним наповненням джерел. Зрозуміло, що відповідно до наукових пріоритетів дослідження автор змушений був обмежитися певним дослідним сегментом і не зумів залучити весь наявний джерельний матеріал (С. 98–107).

Етапи технічної еволюції козацького човна «чайки» відтворено на підставі значного джерельного матеріалу, певне коло якого досі не знаходило узагальненого аналізу. Дослідник наводить переконливі за обсягом кількісних параметрів відомості щодо технічних змін процесу суднобудування, його виробничої спрямованості та загальної чисельності козацьких суден. Варто наголосити, що комплекс наведених матеріалів (у

тому числі, про «османські, польські чайки», «Запорожжя під протекцію Московського царства», певні історичні паралелі з західноєвропейськими технічними досягненнями) дозволили автору вибудувати логічні підтвердження висновку: «На розвиток суднобудування запорозького козацтва вплинули зовнішні чинники – іноземні суднобудівні традиції та військове протистояння в зоні фронтиту» (С. 110, 111, 115).

Траєкторія авторського сприйняття теми дисертаційної роботи найбільш розлого відтворена в *третьому розділі* «Традиції та інновації козацького суднобудування XVIII ст.» (С. 118–172). Показником науковості будь-якого дослідження є наявність порівняльного аналізу джерельно-історіографічного доробку з визначеної проблематики. Саме на підставі такого інструментарію В. Д. Саричевим реалізувано дослідницькі завдання – виявлено спільні ознаки, «технічну співвіднесеність» козацьких човнів (за розмірами, конструкцією й комплектацією – С. 120, 129, 131), визначено належність козацького човна до певного «класу» суден (С. 157–172). Прийнятним уявляється наступний наголос автора: «...порівняння технічних ознак козацьких човнів різних періодів дають підстави вважати козацькі човни XVIII ст. елементами єдиного модельного ланцюга, пізнішими модернізованими різновидами попередніх зразків внаслідок інноваційних процесів, породжених суднобудівною традицією» (С. 172).

Додамо, що комплексний аналіз визначених автором траєкторій став непростим завданням. У *підрозділі 3.3* репрезентативність зібраного та наведеного матеріалу за класифікацією й хронологією існування козацької чайки має узагальнювальний характер стосовно обраного дисертантом для дослідження періоду – XVI–XVIII ст. (С.157-172). Очевидно, доречним могло б бути введення до структури роботи окремого розділу, в якому мовою документів та науково-теоретичними узагальненнями відпрацьовувався б наявний матеріал. Безумовно, кожен із хронологічно визначених В. Д. Саричевим сюжетів заслуговує на окремі розлогі розвідки, що можуть стати перспективою подальших досліджень. Саме в цій царині виявляється

«вічна» проблема науковців-істориків, дотримання балансу між глибиною та масштабністю дослідження.

Кожен розділ дисертації завершують висновки, що послідовно підсумовують запропоновані за основними завданнями дослідження матеріали. Загальні висновки роботи достатньо чітко відбивають ключові результати і підсумовують проведене дослідження. Разом із тим, їх глибинний рівень значно посилюється за умови теоретичного осмислення та концептуального формулювання можливих у майбутньому нових дослідницьких завдань.

Цілком логічним є наявність у дисертації додатків, що складають своєрідне ілюстративно-наукове підґрунтя до всієї роботи.

Загалом підготовлена на належному науково-теоретичному рівні, дисертація В. Д. Саричева не позбавлена окремих недоліків:

1. Змістове наповнення історіографічного матеріалу бажано було б поглибити аналізом наукового доробку турецьких і західноєвропейських дослідників у галузі суднобудування.
2. Залишилися поза увагою дослідника певні проблеми запорозького суднобудування періоду Речі Посполитої, які доцільно було б персоніфікувати, а саме: акцентувати особливості будівництва суден періоду морських походів Дмитра Вишневецького, Григорія Ізаповича, Петра Конашевича-Сагайдачного та інших.
3. Архітектоніка викладу матеріалу другого розділу викликає зауваження – пункт 2.2.2, присвячений етимології терміна «чайка», дещо дисонує з визначеною назвою розділу.
4. Питання викликає й структура третього розділу, де пункти 3.2.2. «Великі та малі запорозькі човни» і 3.2.3. «Козацький канонерський човен» потрібно вже вважати наслідком класифікації, яка пропонується в наступному параграфі.
5. У тексті роботи подекуди зустрічається стилістична неузгодженість мовно-літературного викладу матеріалу.

Варто підкреслити, що вказані зауваження не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційної роботи В. Д. Саричева та в цілому компенсовані вагомістю заявленої проблематики та її належним опрацюванням, а побажання носять радше рекомендаційний характер і окреслюють перспективи ймовірної подальшої дослідницької біографії автора.

Аналіз роботи дає підстави вважати, що дисертація «Розвиток суднобудування запорозького козацтва в XVI–XVIII ст.» є завершеною ґрунтовною, самостійною науковою працею, яка вирішує важливу наукову проблему, відповідає спеціальності 032 Історія та археологія (галузь 03 Гуманітарні науки) та вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у вищих навчальних закладах (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 261 від 23 березня 2016 р. (зі змінами і доповненнями згідно з постановою Кабінету Міністрів України № 283 від 3 квітня 2019 р., Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 167 від 6 березня 2019 р., а Саричев Вячеслав Дмитрович заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 – Історія та археологія.

Офіційний опонент
 докторка історичних наук, професорка,
 завідувачка кафедри історії
 Миколаївського національного
 університету імені В.О. Сухомлинського

Рижева Н.О.

